

## M a c i e j T a n a ś

### **Między wolnością a zniewoleniem człowieka w przestrzeni mediów cyfrowych.**

#### ***Primum non nocere* – po pierwsze nie szkodzić**

Przerażająca pandemia, bezradność wobec wirusa, ekonomiczne i medyczne bariery w wielu państwach, tragedie pojedynczych osób i całych społeczeństw postawiły człowieka w obliczu nowych, żądających odpowiedzi pytań o sens jego istnienia, o kruchy ludzki los, o możliwości obrony i działania, o życie, cierpienie i śmierć. Na takie pytania niełatwo odpowiedzieć racjonalnie i to niezależnie od dziedziny, na gruncie której chce się udzielić odpowiedzi. Być może dlatego środkiem wyrazu ludzkich namiętności i przemyśleń, strachu, obaw i nadziei stawała się w takich okolicznościach refleksja filozoficzna, ale też literatura piękna, poezja, dramat, film, malarstwo, rzeźba czy muzyka... Czyż współcześnie fragmenty *Dżumy* Alberta Camusa nie brzmią jak zapis aktualnego doświadczenia pandemii i wymuszonej zagrożeniem potrzeby izolacji<sup>1</sup>? W codziennym zmaganiu z groźną chorobą, w próbie uniknięcia dramatycznie trudnej i złożonej sytuacji odnaleźć można odwieczne ludzkie pragnienie zdrowia i wolności.

Nie dziwi przeto, że w globalnej pajęczynie informatycznej, na internetowych stronach, w komunikatorach i portalach społecznościowych zaroilo się od informacji sprzecznych, niosących wieści sensacyjne, wielokrotnie nieprawdziwe bądź wręcz bezmyślne. Prawda i fałsz splątały się z ludzkimi obawami i nadziejami, tworząc węzeł gordyjski – skomplikowaną, niemal niemożliwą do rozwiązania sytuację społeczną, polityczną i kulturową. Rozwikłanie jej za pomocą prostego i radykalnego cięcia wydaje się nie do wykonania. Zapewne trzeba

---

<sup>1</sup> Powieść Alberta Camusa, o epidemii dżumy w algierskim Oranie, a w warstwie symbolicznej o światowej pladze faszyzmu, wg francuskiego wydawnictwa Gallimard, została sprzedana w ciągu pierwszych dwóch miesięcy 2020 w olbrzymiej liczbie egzemplarzy. Por. Szczerba, J., "Dżuma" Alberta Camusa bestsellerem. Przez koronawirusa? „Wyborcza.pl. Kultura”, 4 marca 2020, zob. <https://wyborcza.pl/7,75410,25756711,dzuma-alberta-camusa-bestsellerem-przez-koronawirusa.html?disableRedirects=true>, (pobrano 30.08.2021).

będzie jeszcze poczekać na krytyczną refleksję oraz niebanalne, pomijające obowiązujące reguły posunięcia. Tym razem nie chodzi przecież jedynie o rozplątanie kunsztownie związanego węża z dereniowego łyka łączącego jarzmo i dyszel królewskiego wozu Gordiasa, czy też jego syna Midasa, lecz o los, a może nawet o przetrwanie człowieka i wspólnot, które stworzył.

Ludzie przygnieceni odpowiedzialnością wyboru (akceptacja bądź odrzucenie szczepienia) stają w obliczu potoku informacji niesprawdzonych, nie poddanych ani naukowej analizie, ani też weryfikacji. Przy braku wiedzy lub wręcz jakże charakterystycznej bezmyślności – zapominają o znaczeniu życia i wartościach. Kierują się emocjami i wiarą w słuszność przedstawianych nachalnie w Internecie argumentów, uciekają w zabobon, stają się członkami ruchu antyszczepionkowców, wyznawcami teorii spiskowych bądź antysystemowych. Jednostka zamiast żyć jak podmiot doświadczający swej wolności, funkcjonuje jak przedmiot pełniący określoną, obcą rozumowi rolę. Owa *mauvaise foi* – zła wiara ma wiele postaci. Łączy je to, że zagubiony i zaplątany w potoku fałszywych, niepełnych, niejasnych informacji człowiek zwodzi swych bliskich i oszukuje sam siebie, przyjmując gotowe role dające mu znaczenie, którego sam nie musi tworzyć. Jak u Sartre'a, żyje w złej wierze, odwracając się od swojej wolności i od tworzenia własnego znaczenia.

Znamiennym czynnikiem zniewolenia człowieka w przestrzeni mediów cyfrowych stała się *infodemia*. Termin ten powstał z połączenia „informacji” i „epidemii”. Pojęcie infodemii odnosi się do szybkiego i dalekosiężnego rozprzestrzeniania się tak prawdziwych, jak i nieprawdziwych informacji o czymś. Zarówno fakty, jak i plotki oraz obawy mieszają się oraz rozchodzą szybko i szeroko. Dlatego w sieci informatycznej trudno jest uzyskać istotne informacje na temat aktualnie rozwiązywanego problemu.

Termin „infodemia” został użyty w 2003 roku w związku z SARS<sup>2</sup> i ponownie wykorzystany podczas pandemii COVID-19<sup>3</sup>. Organizacja Narodów Zjednoczonych i Światowa Organizacja Zdrowia zaczęły go używać podczas pandemii COVID-19 już 31 marca 2020 roku<sup>4</sup>. UNESCO postużyło się również terminem *dezinfodemia*, odnoszącym się do kampanii dezinformacyjnych dotyczących COVID-19<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> D.J. Rothkopf, (14 May 2003). "SARS also spurs an 'information epidemic'". *Newsday*. ProQuest 279705520. Retrieved 12 December 2020.

<sup>3</sup> "Words We're Watching: 'Infodemic'", <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning> (pobrano 10.08.2021).

<sup>4</sup> "UN tackles 'infodemic' of misinformation", <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19> (pobrano 10.08.2021).

<sup>5</sup> Capaldo, Giuliana Ziccardi (October 2020). *The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence 2019*. Oxford University Press. p. 341, (pobrano 20.05.2021).

Tedros Adhanom Ghebreyesus, dyrektor generalny Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), na spotkaniu ekspertów ds. polityki zagranicznej i bezpieczeństwa w Monachium w Niemczech w połowie lutego 2020 roku, odnosząc się do fałszywych, rozprzestrzeniających się szybciej i łatwiej niż wirus wiadomości potwierdził, że: „Nie tylko walczymy z epidemią; walczymy z infodemią”<sup>6</sup>.

Nadmierna, zazwyczaj niewiarygodna ilość informacji o pandemii, szybko się rozprzestrzeniająca i utrudniająca znalezienie rozwiązania, wiąże się ściśle z dystrybuowaniem za pośrednictwem mediów społecznościowych różnych teorii spiskowych. Zwróciła na to uwagę Światowa Organizacja Zdrowia wskazując, że infodemia związana z COVID-19 polega na szerzeniu różnych form zniekształconej informacji, od teorii spiskowych po tzw. *fake news*<sup>7</sup>. Te ostatnie są definiowane jako informacje, które naśladują jedynie formę wiadomości medialnych, ale różni je od nich sam proces opracowania i intencja<sup>8</sup>.

Rozchodząca się po całym świecie infodemia, zawierająca obok prawdziwych także fałszywe, sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem i aktualną wiedzą medyczną informacje, nie jest niestety postrzegana w kategoriach odpowiedzialności za kolejne fale zakażeń i zgonów z powodu COVID-19. Jej źródłem są nie tylko brak wiedzy, manipulacja i dezinformacja medialna, ale także bagatelizowanie odpowiedzialności zawodowej przez dziennikarzy, a nawet lekarzy<sup>9</sup>. Sprzyja jej charakterystyczna dla mediów *dwubiegunowość*, tj. zapraszanie do programów publicystycznych osób o skrajnie odmiennych poglądach. Ma ona na celu uatrakcyjnienie debaty, popularyzację emocji i opinii oraz zwiększanie oglądalności. Medialny dyskurs, mający niewiele wspólnego z merytoryczną, naukową argumentacją, jest współcześnie niestety charakterystyczny nie tylko dla wystąpień polityków, ale też dla osób nie pełniących owych funkcji.

Zjawisko to ujawnia się wyraźnie w Internecie, zwłaszcza na portalach społecznościowych. W publikowanych postach i komentarzach jakże częstemu brakowi rozumienia informacji dotyczących zdrowia towarzyszą *denializm* – tj. psychologiczne predyspozycje do odrzucania informacji pochodzącej od ekspertów, wiara w „magiczne” środki, które miałyby zapobiegać zakażeniu, skłonność do myślenia spiskowego, silne zaangażowanie polityczne i motywacje ideologiczne

<sup>6</sup> O zdaniu Dyrektora Generalnego WHO informuje Departament Komunikacji Globalnej ONZ (DGC), UN.org, 28 marca 2020 r. Por. Rise of ‘Infodemic’, Merriam-Webster. Zob. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning>, (pobrano 7.09.2021).

<sup>7</sup> World Health Organisation Novel Coronavirus (2019-nCoV) *Situation Report - 13*; Geneva, 2020.

<sup>8</sup> Lazer, D.M.J.; Baum, M.A.; Benkler, Y.; Berinsky, A.J.; Greenhill, K.M.; Menczer, F.; Metzger, M.J.; Nyhan, B.; Pennycook, G.; Rothschild, D.; et al. *The science of fake news*. Sci. Mag. 2018, 359, 1094–1097, doi:10.1126/science.aao2998.

<sup>9</sup> Solecka, M., *Między wolnością słowa a infodemią*. „Medycyna Praktyczna. Pediatria”, 2021, nr 4 (136), s. 16-17.

bądź uproszczone, nieadekwatne lub fundamentalistyczne czy wręcz pomowane fałszywie postawy, obrzędy i wierzenia religijne.

Informacje błędne – *misinformation*<sup>10</sup> – splatają się w na stronach internetowych, w autorskich blogach, w rozmowach prowadzonych za pomocą komunikatorów oraz na portalach społecznościowych z *disinformation*<sup>11</sup> – dezinformacją. Fałszywej, szerzonej bez świadomej intencji, ale wprowadzającej w błąd *misinformation*, towarzyszy w sieci informacja fałszywa, celowo szerzona wśród ludzi, dla ich oszukania. Wśród nich krąży też *malinformation*<sup>12</sup>, rozumiana jako informacja prawdziwa poddana rekonfiguracji. Według oceny Reuters Institute 38% nieprawdziwych informacji w sieci zostało celowo sfabrykowane<sup>13</sup>. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest ignorowanie lub kwestionowanie zaleceń upowszechnianych przez instytucje zdrowia publicznego. Pogłębia szum informacyjny, rodzi niepokój, trudności w zrozumieniu problemu oraz skutecznym podejmowaniu decyzji. Słowem krótko, jego skutkiem jest przeciążenie informacyjne przekraczające możliwości przyswojenia, logicznego, zgodnego z rzeczywistością przetworzenia i trafnego wykorzystania pozyskanych danych.

Zniewolenie to utrata wolności, swobody, całkowita zależność od innych lub drugiego człowieka. Może mieć charakter całościowy lub dotyczyć jakiejś sfery życia ludzkiego. Problem technologicznego zniewolenia człowieka na gruncie pedagogicznym podnosiła wiele lat temu Halina Rotkiewicz<sup>14</sup>. Lektura prac Herberta Marcuse i Ericha Fromma, ale też przemyślenia Marshalla McLuhana doprowadziły ją do głęboko humanistycznych wniosków rodzących się z nadziei związanej z wychowaniem. Owo przesłanie pozostaje aktualne w dobie obserwowanego burzliwego i niezmiernie szybkiego rozwoju sieci informatycznych.

Człowiek uwikłany jest niezwykle silnie, choć w sposób zróżnicowany w historię oraz tradycje kulturowe, w rzeczywistość społeczną, gospodarczą i polityczną. Ograniczany jest zwyczajami, prawami i zakazami. Wyrwanie się z nich,

<sup>10</sup> Baines, D.; Elliott, R.J.R., *Defining misinformation, disinformation and malinformation: An urgent need for clarity during the COVID-19 infodemic*. Discuss. Pap. 2020; Brennen, J.S.; Simon, F.; Howard, P.N.; Nielsen, R.K., *Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation*; 2020.

<sup>11</sup> Lazer, D.M.J.; Baum, M.A.; Benkler, Y.; Berinsky, A.J.; Greenhill, K.M.; Menczer, F.; Metzger, M.J.; Nyhan, B.; Pennycook, G.; Rothschild, D.; et al. *The science of fake news*. Sci. Mag. 2018, 359, 1094–1097, doi:10.1126/science.aao2998.

<sup>12</sup> Por. Baines, D.; Elliott, R.J.R., *Defining misinformation, disinformation and malinformation...* op. cit.

<sup>13</sup> Brennen, J.S.; Simon, F.; Howard, P.N.; Nielsen, R.K. *Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation*; 2020, za: Duplaga M., *Infodemia COVID-19*. Blog Zdrowia Publicznego. Instytut Zdrowia Publicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum, Kraków: 18.11.2020 (pobrano 10.08.2021).

<sup>14</sup> Rotkiewicz H., *O zniewoleniu technologicznym człowieka i nadziei związanej z wychowaniem: poglądy Herberta Marcusego i Ericha Fromma*. „Seminare. Poszukiwania naukowe”, Tom 11 (1995) s. 147-160.

nawet słuszne, wielokroć przerasta jego siły. Zdawać by się mogło, że nigdy nie może być całkowicie wolny. Wtłoczony we własne ciało, normy społeczne, kulturowe i religijne, z trudem podejmuje decyzje dotyczące życiowych dróg i przyjmowanych wartości. Wydaje się, jak mówił Blaise Pascal – *nicością wobec nieskończoności, pośredkiem między niczym, a wszystkim. Jest nieskończenie oddalony od rozumienia ostateczności; cel rzeczy i ich początki są dlań na zawsze ukryte w nieprzeniknionej tajemnicy; równie niezdolny jest dojrzeć nicości, z której go wyrwano, jak nieskończoności, w której go pograżono*<sup>15</sup>. Zdaniem tego wielkiego filozofa, matematyka, fizyka i teologa człowiek jest – trzcina najwęższą w przyrodzie, ale trzcina myśląca. Czy może być naprawdę wolny? Czy też jest jedynie pacynką zakładaną na dłoń historii, marionetką poruszaną nie do końca rozpoznanymi siłami za pomocą nitki lub drucików zawieszonych na krzyżaku aktualnej władzy, statusu społecznego czy ekonomicznego? Niby wolny, a zniewolony...

Wielu osobom nadzieję od wieków przynosi święta księga chrześcijan. To w *Biblii* możemy przeczytać, że człowiek został obdarzony wolną wolą, że posiada możliwość wyboru życiowych dróg i ideałów oraz kierować się bliskimi sobie wartościami, że wolność to możliwość samodzielnego dokonywania wyborów i osobista odpowiedzialność za nie. Człowiek rzucony w wir historii, układów społecznych i politycznych ujawnia prawdę o samym sobie przez podejmowane wybory i postępowanie. Czy na tym polega jego wolność? Czy postępowanie zgodne z kodeksem etycznym, o którym mówił Immanuel Kant w swym imperatywie kategorycznym, rozwiązuje problem? Czyż wierność lekarskiej i ludzkiej etyce nie dała doktorowi Rieux z *Dżumy* Camusa możliwości walki z chorobą miast bezradnego zniewolenia?

A może klucza do rozumienia wolności trzeba poszukiwać w sformułowanej – jak twierdzą niektórzy<sup>16</sup> – przez Gottfrieda Wilhelma Leibniza refleksji, że *im bardziej postępujemy zgodnie z rozumem, tym bardziej jesteśmy wolni, a im bardziej jesteśmy zniewoleni, tym bardziej pozwalamy się rządzić pasją*. Znakomitym, literackim przykładem człowieka zniewolonego przez własne namiętności i żądę władzy, które prowadzą go do zguby, jest *Makbet* Williama Szekspira.

Nie czas i miejsce by przywoływać głęboko humanistyczne myśli wielu innych, znakomych ludzi myśli i pióra – filozofów, poetów i pisarzy. Chodź raczej o zwrócenie uwagi na rolę dominujących w informatycznej sieci emocji, miast rozumu oraz zagrożenie wynikające z braku niezbędnego dystansu.

<sup>15</sup> Pascal B., *Myśli. Dysproporcja [bezsilność] człowieka*, nr 84, tłum. Tadeusz Żeleński (Boy), numery uwag wg wydania Chevaliera z 1954. Zob. <https://sady.up.krakow.pl/fil.pascal.mysli.htm>, (pobrano 7.09.2021).

<sup>16</sup> Филиппов, К. А., ЛЕЙБНИЦ — ВОЛЬФ — ГОТТШЕД — ЛОМОНОСОВ: (к вопросу о грамматических теориях XVIII века), s. 255, za: Энциклопедия афоризмов, 2007: 7. Zob. [https://lomonosov.iling.spb.ru/uploads/german/publications/2013/Leibnitz\\_Wolff\\_Gottsched\\_Lomonosov.pdf](https://lomonosov.iling.spb.ru/uploads/german/publications/2013/Leibnitz_Wolff_Gottsched_Lomonosov.pdf), (pobrano 7.09.2021).

W tym kontekście warto również przywołać kategorię zobowiązania, o której tak mówi Tadeusz Gadacz:

*... niepodległość w różnych postaciach podległości stanowi dla nas jednocześnie zobowiązanie. Jesteśmy zobowiązani wobec własnej epoki, ojczyzny, kultury, języka, rodziny, jej tradycji, religii, wreszcie wobec naszego własnego życia. Czasami dla niektórych osób to zobowiązanie może być doświadczane jako ograniczenie albo nawet ciężące kajdany. Dlatego niektórzy zmieniają kraj, język, usiłują zerwać z własną tradycją. Dokonując takiego zerwania muszą jednak zakorzenić się gdzieś indziej, albo wybrać los wiecznych wędrowców<sup>17</sup>.*

Kategoria zobowiązania, podobnie jak odpowiedzialności są nie tylko bagatelizowane w Internecie, ale traktowane wręcz jako niepożądane bariery społecznego dyskursu, za którym kryje się pozorna atrakcyjność, sensacja i ... możliwy zysk.

W styczniu 2018 roku Komisja Europejska powołała grupę 39 ekspertów wysokiego szczebla (HLEG – High-Level Expert Group on fake news and online disinformation). Podstawowym zadaniem zespołu kierowanego przez Madeleine de Cock Buning jest doradzanie w zakresie inicjatyw politycznych podejmowanych w celu zwalczania fałszywych wiadomości i dezinformacji rozpowszechnianych w Internecie. Rezultatem działań HLEG był raport zawierający przegląd najlepszych praktyk w tym zakresie<sup>18</sup>. Raport proponuje i przedstawia wspólne rozumienie głęboko powiązanego z rozwojem mediów cyfrowych zjawiska dezinformacji, daleko wykraczającego poza „fałszywe, wiadomości”. Stosują ją podmioty państwowe i niepaństwowe, działające na rzecz zysku media, ale też indywidualni obywatele bądź ich grupy. Polega ona na manipulacyjnym wykorzystaniu infrastruktury komunikacyjnej do wytwarzania, rozpowszechniania i wzmacniania dezinformacji na większą skalę niż przy użyciu mediów masowych, bardzo często na nowe sposoby, które niestety nadal są słabo zanalizowane, opisane i rozumiane<sup>19</sup>.

W 1885 roku François Auguste René Rodin otrzymał polecenie wykonania bramy dla Muzeum Państwowego w Paryżu. Pracę nad nią zaczął dopiero trzy lata później i nigdy jej nie ukończył. „Bramy piekiel” zostały odlane w brązie dopiero po jego śmierci. W kompozycji znajduje się 108 postaci, większość z nich to warianty ludzkich wad.

---

<sup>17</sup> Gadacz, T., Filozofia wolności „Dyskusja o wolności”. Goethe Institut w Polsce, marzec 20218. <https://www.goethe.de/ins/pl/pl/kul/sup/fee/21184099.html> (pobrano 14.08.2021).

<sup>18</sup> A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, European Commission. Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology. (2018), <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1/language-en>, (pobrano 17.08.2021).

<sup>19</sup> Tamże, s. 10-14.

W górnej części bramy, w jej centrum, jest postać Poety, będąca wynikiem podziwu dla *Boskiej Komedii* Dantego. Powiększoną kopią owej postaci z bramy jest pomnik „Le Penseur”. Według autora odlana w brązie postać „Myśliciela” zadaje odwieczne pytania: „Kim jestem?”, „Skąd pochodzę i dokąd zmierzam?”, „Jaki jest mój cel?”

Jakże symboliczne dla współczesności są te pytania... Człowiek zafascynowany i przytłoczony technologią, zagubiony w łądzie informatycznych sieci i światów wirtualnych, z wzrokiem wbitym w ziemię, zapomina o swych korzeniach, moralności i celu życia. Staje się marionetką, lalką teatralną umieszczoną na kiju pożądania, kukietką na rynku próżności i wszechobecnej manipulacji. Tkwi w przedsionku otchłani. Gubi siebie i swoją wolność.

Kilkadziesiąt lat temu Neil Postman pisał o triumfie technologii na kulturą<sup>20</sup>. Twierdził, że stajemy się niewolnikami własnych narzędzi, że technika niezauważenie i jakże skutecznie redefiniuje pojęcia i język, a co za tym idzie – także naszą tożsamość. Przestrzegał przed naiwną wiarą w to, że zasadniczym, o ile nie jedynym celem ludzkiej pracy i myśli jest wydajność. Martwił się losem społeczeństwa owładniętego ideą, że środki techniczne mogą człowieka wyręczyć w myśleniu i działaniu. Prowadzi to do zagubienia wolności i autonomii. Jego zdaniem ewolucja środków technicznych i ich wzrastająca od ok. 1911 roku rola społeczna prowadzi do zgubnego triumfu techniki nad kulturą, do duchowego spustoszenia, wszechogarniającej infantylizacji oraz bezmyślności. Zalew danych z którym mamy do czynienia w przestrzeni mediów cyfrowych, ich nadmiar, bezużyteczność, powodują zagubienie i trudność w dotarciu do tych informacji, które mają znaczenie istotne dla rozwiązywanych problemów. W jego pracy pobrzmiwają echa myśli Aldousa Huxleya<sup>21</sup>. Podobnie jak autor *Nowego wspaniałego świata*, ostrzega ludzi przed utopijną wizją trwałej szczęśliwości i wygody w świecie pełnym emocji oraz zdominowanym przez kulturę masową ery przemysłowej.

Czwarta rewolucja przemysłowa, zdaje się pogłębiać zniewolenie technologiczne człowieka. Współczesny świat – jak ostrzegał Neil Postman – staje się ahistoryczny, pozbawiony kulturowego kontekstu oraz dotychczasowych wielkich symboli. Ludzie spragnieni cyfrowych gadżetów, toną w internetowych łąkach nie dostrzegając tego, że *...niekontrolowany rozrost niszczy najbardziej żywotne źródła naszego człowieczeństwa. Tworzy kulturę bez fundamentów moralnych. Podkopuje pewne procesy umysłowe i relacje społeczne, które nadają wartość ludzkiemu życiu. Technika jest jednocześnie naszą przyjaciółką i wrogiem*<sup>22</sup>.

Przed pandemią społeczny dyskurs koncentrował się wokół spektakularnych osiągnięć robotyki i sztucznej inteligencji. *Powracały marzenia i znane już*

<sup>20</sup> Postman, N., *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, tłum. Anna Tanalska-Duleba, PIW, seria: Biblioteka Myśli Współczesnej, Warszawa 1995.

<sup>21</sup> Huxley, A., *Nowy wspaniały świat*, Wydawnictwo Muza S.A., Warszawa 2011.

<sup>22</sup> Postman, N., *Technopol...* op. cit., s. 8.

starożytnym obawy o niekończącą się wojnę rozumu z bezmyślną, okrutną siłą. Obawy te nabierały realnego kształtu nie tylko w bojowych robotach wyposażonych w tajemną broń oraz w zmyślnych dronach mogących roznosić biologiczną zarazę, ale też w tysiącach pytań. Pytań i wątpliwości o człowieczy los w świecie, w którym granica między użyciem technologii informacyjno-komunikacyjnych dla dobra człowieka lub do jego kontroli, cenzury i eliminacji, wykorzystania i zniszczenia, jest tak delikatna i płynna<sup>23</sup>.

Nie można zapominać, że inicjatorem, twórcą i praktycznym wykonawcą czwartej rewolucji przemysłowej jest człowiek. Odzwierciedla ona jego marzenia i możliwości, grę interesów globalnych, ale też ujawnia pozytywne i negatywne cechy natury ludzkiej.

COVID-19 przyćmił nieco problem zagrożeń obecnych w przestrzeni sieci informatycznych. Tymczasem nadal powstają coraz skuteczniejsze i łatwiejsze w obsłudze narzędzia. Dlatego nadal rośnie liczba zagrożeń osobowych, społecznych i kulturowych, w tym przestępstw popełnianych przez osoby o mniejszej wiedzy technicznej. Mówi o tym raport Europolu IOCTA 2020, przedstawiający wyniki diagnozy stanu i kierunków rozwoju cyberprzestępczości w Europie<sup>24</sup>. Zgodnie z nim: *stan pandemii spowodował wzmocnienie wszystkich wcześniej znanych problemów*<sup>25</sup>. Wzrosła liczba przestępstw socjotechnicznych, jak *smishing*, czyli oszustwa wykorzystujące sms-y, fałszywe obietnice szybkich zysków, *webowy skimming* – polegający na wyłudzeniu danych z kart bankowych za pomocą wprowadzania specjalnego kodu, ataki na bankomaty za pomocą tzw. *black-boksów*, tj. zewnętrznych urządzeń umożliwiających wydobyć pieniądze bez autoryzacji i inne<sup>26</sup>.

Już w momencie powstania Internetu (Web 1.0), pojawiły się problemy związane z umieszczaniem w nim szkodliwych materiałów oraz naruszeniem poufności dostępu do danych. Kolejne zagrożenia (Web 2.0) wiązały się z nietetycznymi, podłymi i przestępczymi zachowaniami człowieka w sieci oraz typami aktywności przez niego podejmowanych. Pojawiły się zagrożenia wynikające z zaburzeń relacji osobowych. Grupami szczególnie narażonymi na owe niebezpieczeństwa powodowane przez osoby o różnych kompetencjach społecznych

<sup>23</sup> Tanaś, M.; Szachow V., *Щодо потреби комплементарної освіти після пандемії (О potrzebie kształcenia komplementarnego po pandemii)*, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія”, Міністерство освіти і науки України. Winnica, Ukraina, 2021, No 66, s. 20.

<sup>24</sup> Zob. OSAC. Bureau of Diplomatic Security U.S. Department of State, Washington, D.C <https://www.osac.gov/Content/Report/154b85ed-d47f-41be-bf7b-19d5f42ce551> (pobrano pdf 2.09.2021).

<sup>25</sup> Maj, M., *Cyberprzestępczość 2020: Lepsze narzędzia, smishing, sim swaping i co jeszcze?* „Niebezpiecznik.pl”, 6.10.2020, <https://b.imm.com.pl/EZRLPT/z/i> (pobrano 31.08.2021).

<sup>26</sup> Tamże, s. 21-22.



i kulturowych, odmiennych celach, potrzebach i umiejętnościach – okazały się dzieci i młodzież. Sprzyjały temu: subiektywne poczucie sprawstwa, pragnienie przygody, łamania tajemnic i zakazów, rywalizacja oraz chęć odniesienia sukcesu w sieciowych grach komputerowych, a także łatwość odreagowywania codziennych napięć emocjonalnych oraz nawiązywania kontaktów z rówieśnikami, brak fizycznego wysiłku i wreszcie – poczucie przebywania we własnym, młodzieżowym świecie poza kontrolą osób dorosłych. Destrukcyjnym narzędziem w rękach przestępców stały się szybko media społecznościowe: Facebook, Instagram i inne oraz mobilne aplikacje internetowe, jak TikTok, umożliwiające umieszczanie i wysyłanie bardzo krótkich materiałów video, Snapchat służący komunikacji za pomocą krótkich filmików i czatu, ale też reklamie i promocji korporacji dziennikarskich i rozrywkowych, czy wreszcie YouTube – serwis internetowy umożliwiający umieszczanie, nadawanie na żywo, ocenianie i komentowanie filmów, różnych filmów... YouTube został przecież wykorzystany do *patostreamingu*, endemicznego przekazu rodem z Polski, służącego rozpowszechnianiu na żywo wysoce szkodliwych treści, jak libacje alkoholowe, przemoc domowa i zachowania agresywne. Wszystkie wymienione narzędzia pozwalają funkcjonować osobom nieletnim w budowanych przez siebie i innych globalnych społecznościach. I to najczęściej poza kontrolą rodzicielską.

Wykorzystywaniu mediów społecznościowych dla przestępstw socjotechnicznych towarzyszą niezgodne z prawem działania powodujące duże straty finansowe, takie jak przesyłanie *ransomware* – złośliwego oprogramowania grożącego opublikowaniem danych ofiary lub blokowaniem dostępu w przypadku braku uiszczenia przez nią okupu. Rośnie też liczba ataków z użyciem *emotet* – szczepu złośliwego oprogramowania służącego uzyskaniu dostępu do systemu dla pobrania danych z zainfekowanych komputerów. Narastają również oszustwa polegające na przejmowaniu konta ofiary, zwane *SIM swapping*.

W sieci roi się od treści pedofilskich, fizycznej i psychicznej przemocy, promujących zachowania szkodliwe dla zdrowia i życia, zachęcających do samookaleczania się, samobójstw, zażywania substancji aktywnych, restrykcyjnego odchudzania się czy znęcania się nad zwierzętami. Słowem, treści mających negatywny wpływ na rozwój psychiczny, emocjonalny i społeczny dzieci i młodzieży. Wraz z nimi promowane są dewiacyjne zachowania seksualne oraz przedstawiane obrazy brutalnego wykorzystywania w tych celach dzieci. Treściom o charakterze dyskryminacyjnym, przekazom promującym stereotypy, wrogość i nienawiść towarzyszą fałszywe wiadomości publikowane w celu świadomego manipulowania bądź wprowadzania w błąd odbiorców.

Zagrożenia związane z cyberprzestępczością nie tylko nie wykazują w okresie pandemii tendencji zmniejszającej, ale wręcz przeciwnie – rośnie ich liczba i odmiany, powstają też nowe, coraz atrakcyjniejsze dla przestępców narzędzia informatyczne. Sformułowanie, że żyjemy w *nowej normalności* jest przeto jedynie eufemizmem, mającym oswoić rosnącą grozę otaczającej nas rzeczywistości.

Wielofunkcyjność sieci i powszechność jej użycia powodują, że korzystanie z niej może być i wielokrotnie jest – dobrodziejstwem, ale bez wątpienia sprzyja także przestępstwom, stając się często źródłem nieszczęść pojedynczych osób oraz grup społecznych. Sieć jest przecież polem gry interesów ekonomicznych, politycznych, a nawet wojskowych.

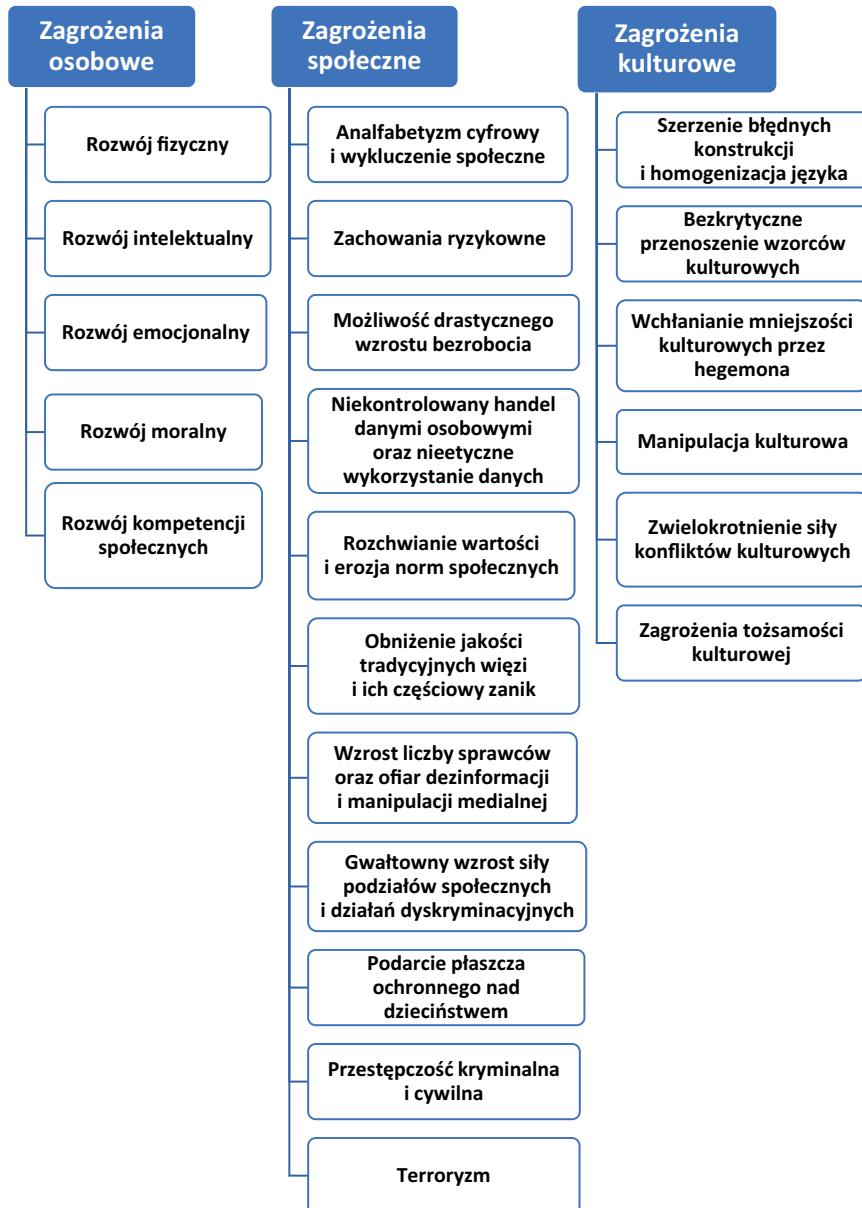
Rosnąca liczba zagrożeń wymaga koordynacji działań na rzecz bezpieczeństwa dzieci w cyberprzestrzeni. Szczególnie groźne dla ich rozwoju wydają się:

- 1) informacyjno-propagandowa funkcja sieci, otwierająca wprawdzie liczne pola poznawcze, ale też uniemożliwiająca użytkownikowi Internetu dokonanie właściwej samooceny, a przez szybkość przekazu i wielość równoległe działających kanałów pozbawiająca go czasu potrzebnego na refleksję oraz działanie i utrudniająca mu rozumienie rzeczywistości;
- 2) pomieszanie rzeczywistości realnej i medialnej oraz trudności w ich identyfikowaniu i odróżnianiu, powodują powstawanie niespójnej, nieciągłej wizji świata, przynosząc w rezultacie chaos etyczny, światopoglądowy i zaburzenia osobowości;
- 3) pogoń za zabawą za wszelką cenę, koncentrowanie się na chwilowym zysku, przyjmowanie konsumpcyjnego stylu życia, grożą zagubieniem informacyjnym, zaburzeniem poczucia własnej tożsamości i funkcjonowaniem w realnym świecie;
- 4) zamieszczone w Internecie treści zbyt często rodzą sprzeczność celów i treści wychowawczych;
- 5) komunikacja interpersonalna w sieci toczona za pomocą komputerów i smartfonów na portalach społecznościowych oraz w grupach dyskusyjnych i komunikatorach internetowych, powodować może (i nierzadko tak się dzieje) wiele tak negatywnych konsekwencji, jak zastępowanie naturalnych relacji międzyludzkich kontaktem z bohaterami gier komputerowych i seriali telewizyjnych oraz innymi osobami stającymi się za medialną przyczyną obiektem szczególnego podziwu, a nawet kultu.

Nie ma wątpliwości, że niezbędna jest powszechna edukacja medialna i profilaktyczne programy wychowawcze. Konieczne są również prace legislacyjne w tym zakresie. Coraz bardziej bowiem uwidacznia się potrzeba stworzenia strategii całościowej, w zamian podejmowanych dotychczas fragmentarycznych, niespójnych i nieefektywnych działań.

Powstały jakiś czas temu systemat zagrożeń osobowych, społecznych i kulturowych, wynikających z rozwoju cyberprzestrzeni<sup>27</sup> wymaga aktualizacji. Tyl-

<sup>27</sup> Tanaś, M., Galanciak, S., *Dziecko w sieci zagrożenia. Ryzykowne zachowania internetowe dzieci i młodzieży jako wyzwanie dla edukacji*, [w:] *Edukacja – Relacja – Zabawa. Wieloaspektowość Internetu w kontekście bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, red. A. Wrońska, R. Lew-Starowicz, A. Rycwyńska. Wydawnictwo Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Seria naukowa, tom 6. Warszawa 2019, s. 49. Zob. też Tanaś, M., *Primum non nocere*



**Ilustracja 1.** Zagrożenia osobowe, społeczne i kulturowe wynikające z rozwoju cyberprzestrzeni w ujęciu Macieja Tanaśa

ko niebezpieczeństwa dla sfery społecznej wzrosły liczbowo niemal dwukrotnie, nie wspominając o sile ich realnych skutków.

*a internetowa przestrzeń wolności i aktywności nastolatków, [w:] Nastolatki wobec internetu, red. M. Tanaś, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa, Warszawa 2016, s. 41-55.*

Rozwój technologiczny opętał ludzi niczym ostra psychoza. Powodowane przez sieć zakłócenie postrzegania rzeczywistości, niemożność odróżnienia w pomieszanej ze światem realnym cyberprzestrzeni tego, co wirtualne, od tego, co rzeczywiste, owo zaburzenie świadomości, szaleństwo duszy staje się stanem umysłu zbyt wielu. Niestety także dzieci i młodzieży. Warto przypomnieć sobie słowa Sławomira Mrożka, którymi zaczyna się *Seksmisja* – kultowy film Juliusza Machulskiego z Jerzy Stuhrem i Olgierdem Łukaszewiczem z 1983 r. – *Jutro to dziś, tyle że jutro*.

Nie po raz pierwszy w sposób nagły i nieprzewidywany na naszych oczach przyspieszają zmiany społeczne i kulturowe<sup>28</sup>. Mają one zasadnicze znaczenie dla uprawiania nauk humanistycznych i społecznych. Tym razem przebieg owych przeobrażeń jest nadzwyczaj gwałtowny oraz dodajmy – silnie uzależniony od rozwoju technologii informatycznych. Podobnie jak procesów związanych ze zjawiskami kulturowymi, polegających na pojawianiu się, rozprzestrzenianiu lub zanikaniu elementów materialnych i symbolicznych. Chodzi już nie tylko o lukę ludzką czy też modyfikację ról społecznych oraz imperatyw całościowego uczenia się. Codzienna rzeczywistość zdaje się w brutalny sposób weryfikować pedagogiczne marzenia oraz tradycyjne koncepcje oświatowe.

Trzeba obudzić się z wszechogarniającej niemocy i zniechęcenia, aby podjąć trud humanistycznej, a nie wyłącznie informatycznej i technicznej edukacji medialnej na odwiecznej drodze wprowadzania dzieci i młodzieży w świat ludzkiej kultury i wartości. Kierunek szlaku wskazał już dawno Bogdan Suchodolski. Jego myśl podzielało wielu wybitnych pedagogów. Obecnie zyskuje ona trudne do przecenienia znaczenie społeczne, kulturowe i cywilizacyjne.

## Bibliografia

- A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, European Commission. Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology. (2018), <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1/language-en> (pobrano 17.08.2021).
- Baines D., Elliott R.J.R., *Defining misinformation, disinformation and malinformation: An urgent need for clarity during the COVID-19 infodemic*. Discuss. Pap. 2020.

<sup>28</sup> Zob. szerzej: Szymański, M.J., *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2015; tegoż, *Edukacyjne problemy współczesności*; tegoż, *Krótkie wykłady z socjologii edukacji*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa 2019; Galas, B., *Anomia, lęk, pragmatyzm : młoda generacja wobec zmian społecznych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013; Kwiecińska R., Łukasik J.M., *Zmiana społeczna. Edukacja – polityka oświatowa – kultura*, Wydawnictwo Naukowe UP. Kraków 2012.

- Brennen J.S., Simon F., Howard P.N., Nielsen R.K., *Types, sources, and claims of COVID-19 misinformation*; 2020.
- Capaldo, Giuliana Ziccardi (October 2020). *The Global Community Yearbook of International Law and Jurisprudence 2019*. Oxford University Press. p. 341, (pobrano 20.05.2021).
- Duplaga M., *Infodemia COVID-19. Blog Zdrowia Publicznego*. Instytut Zdrowia Publicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Medicum, Kraków: 18.11.2020 (pobrano 10.08.2021).
- Филиппов, К. А., ЛЕЙБНИЦ — ВОЛЬФ — ГОТТШЕД — ЛОМОНОСОВ: (к вопросу о грамматических теориях XVIII века), s. 255, za: Энциклопедия афоризмов, 2007: 7. Zob. [https://lomonosov.iling.spb.ru/uploads/german/publications/2013/Leibnitz\\_Wolff\\_Gottsched\\_Lomonosov.pdf](https://lomonosov.iling.spb.ru/uploads/german/publications/2013/Leibnitz_Wolff_Gottsched_Lomonosov.pdf) (pobrano 7.09.2021).
- Gadacz T., *Filozofia wolności „Dyskusja o wolności”*, Goethe Institut w Polsce, marzec 20218. <https://www.goethe.de/ins/pl/pl/kul/sup/fee/21184099.html> (pobrano 14.08.2021).
- Galas B., *Anomia, lęk, pragmatyzm: młoda generacja wobec zmian społecznych*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2013.
- Huxley A., *Nowy wspaniały świat*, Wydawnictwo Muza S.A.. Warszawa 2011.
- Kwiecińska R., Łukasik J.M., *Zmiana społeczna. Edukacja - polityka oświatowa - kultura*. Wydawnictwo Naukowe UP. Kraków 2012 .
- Lazer D.M.J., Baum M.A., Benkler Y., Berinsky A.J., Greenhill K.M., Menczer F., Metzger M.J., Nyhan B., Pennycook G., Rothschild D., et al. *The science of fake news*. *Sci. Mag.* 2018, 359, 1094-1097, doi:10.1126/science.aao2998.
- Łukasik J.M., Nowosad I., Szymański M.J., *Szkoła i nauczyciel w obliczu zmian społecznych i edukacyjnych*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”. Kraków 2021.
- Maj M., *Cyberprzestępczość 2020: Lepsze narzędzia, smishing, sim swapping i co jeszcze? „Niebezpiecznik.pl”*, 6.10.2020, <https://b.imm.com.pl/EZRLPT/z/i> (pobrano 31.08.2021).
- OSAC. Bureau of Diplomatic Security U.S. Department of State, Washington, D.C <https://www.osac.gov/Content/Report/154b85ed-d47f-41be-bf7b-19d5f42ce551> (pobrano pdf 2.09.2021).
- Pascal B., *Myśli, Dysproporcja [bezsilność] człowieka*, nr 84, tłum. Tadeusz Żeleński (Boy), numery uwag wg wydania Chevaliera z 1954. Zob. <https://sady.up.krakow.pl/fil.pascal.mysli.htm>, (pobrano 7.09.2021).
- Postman N., *Technopol. Triumf techniki nad kulturą*, tłum. Anna Tanalska-Dulęba, PIW, seria: *Biblioteka Myśli Współczesnej*, Warszawa 1995.
- Rise of 'Infodemic' Merriam-Webster. Zob. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning>, (pobrano 7.09.2021).
- Rothkopf D.J. (14 May 2003). "SARS also spurs an 'information epidemic'". *Newsday*. ProQuest 279705520. Retrieved 12 December 2020.
- Rotkiewicz H., *O zniewoleniu technologicznym człowieka i nadziei związanej z wychowaniem : poglądy Herberta Marcusego i Ericha Fromma*, „Seminare. Poszukiwania naukowe”, Tom 11 (1995) s. 147-160.

- Solecka M., *Między wolaścią słowa a infodemią*, „Medycyna Praktyczna. Pediatria”, 2021, nr 4 (136), s. 16-17.
- Szczerba J., "Dżuma" Alberta Camusa bestsellerem. Przez koronawirusa? „Wyborcza.pl. Kultura”, 4 marca 2020, zob. <https://wyborcza.pl/7,75410,25756711,dzuma-alberta-camusa-bestsellerem-przez-koronawirusa.html?disableRedirects=true>, (pobrano 30.08.2021).
- Szymański M.J., *Krótkie wykłady z socjologii edukacji*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o. Warszawa 2019.
- Szymański M., J., *Studia i szkice z socjologii edukacji*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2015.
- Tanaś M.; Galanciak S., *Dziecko w sieci zagrożień. Ryzykowne zachowania internetowe dzieci i młodzieży jako wyzwanie dla edukacji*, [w:] *Edukacja-Relacja-Zabawa. Wieloaspektowość Internetu w kontekście bezpieczeństwa dzieci i młodzieży*, red. A. Wrońska, R. Lew-Starowicz, A. Rywczyńska. Wydawnictwo Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Seria naukowa, tom 6. Warszawa 2019.
- Tanaś M., *Primum non nocere a internetowa przestrzeń wolności i aktywności nastolatków*, [w:] *Nastolatki wobec internetu*, red. M. Tanaś, Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa, Warszawa 2016.
- Tanaś M.; Szachow V., *Щодо потреби комплементарної освіти після пандемії (O potrzebie kształcenia komplementarnego po pandemii)*, „Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія”, Міністерство освіти і науки України. Winnica, Ukraina, 2021, No 66.
- "UN tackles 'infodemic' of misinformation", <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19> (pobrano 10.08.2021).
- "Words We're Watching: 'Infodemic'", <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning> (pobrano 10.08.2021).
- World Health Organisation Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 13; Geneva, 2020.